

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Jerzy Giedroyc: „Jaučiuosi ir lietuvis“

2013-09-02

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Lietuvos-Lenkijos santykiai

AUTORIUS: Edita Degutienė

DATA: 2013-09

Jerzy Giedroyc: „Jaučiuosi ir lietuvis“

Edita Degutienė

Sovietinėje Lietuvoje mūsų visuomenė mažai nežinojo apie Jerzį Giedroycą, jo nuveiktus net Europos mastu labai reikšmingus darbus. Tad kai daugiau kaip prieš dvidešimt metų pradėjau Varšuvoje dirbti Lietuvos korespondente, buvau maloniai nustebinta šią pavardę nuolat girdėdama tiek Lenkijos žiniasklaidoje, tiek politikų, intelektualų susitikimuose. Juk Jerzis Giedroycas – tai, be jokios abejonės, lietuviškų šaknų Jurgis Giedraitis, o lenkai kalba apie jį su didžiule pagarba, – stebėjausi anuomet. Šis faktas išties atrodė neįtikėtinas, nes Lietuvai vos atkūrus nepriklausomybę iš daugelio Lenkijos organizacijų, net kai kurių partijų sklido begalės pretenzijų, reikalavimų, apskritai nepakantumo mūsų tautai. Na o iš lietuvių didikų kilęs Jerzis Giedroycas buvo kaimyninėje šalyje laikomas nepaprastu autoritetu, jį vadindavo tiesiog Redaktoriumi arba Kunigaikščiu (būtinai rašant didžiosiomis raidėmis), ir visi iškart žinodavo, apie ką kalbama, nors kunigaikščių palikuonių Lenkijoje daug. Be paliovos buvo cituojamos jo mintys, požiūriai, ir itin krito į akis, jog į jas beveik visuomet buvo atsižvelgiama. Lenkų spauda rašė: „J. Giedroycas – tai išties institucija, tiek Lenkijos, tiek Europos XX amžiaus istorijoje atlikusi labai svarbų vaidmenį. Lenkija gyvena pasaulyje, kurį suprojektavo būtent Giedroycas“.

Skaitant gausius interviu su juo, stulbino šio jau senyvo žmogaus išvalgumas, išmintis ir ypač tai, kaip jis puikiai orientavosi ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos reikaluose. Sunku buvo patikėti, kad didžiąją gyvenimo dalį Giedroycas praleido toli užsienyje, ilgiausiai gyveno Prancūzijoje, Maisons-Laffitte prie Paryžiaus, retai iš ten kur nors išvykdamas, o Lenkijoje nesilankė nė karto nuo 1939 metų, į Lietuvą apskritai niekad nebuvo atvažiavęs. Ir vis dėlto jis buvo pripažįstamas „politiniu barometru“, nes toliaregiškai numatydamas pasaulio pokyčius, Lenkijos vidaus įvykius ir net Lietuvai galimas grėsmes.

Mums, lietuviams, ypač svarbu tai, kad šis iškilus asmuo nepaprastai daug dėmesio

skyrė Lenkijos ir Lietuvos santykiams, pabrėždamas, kad Lenkija privalo būti suinteresuota mūsų tautų santarve ir kad ji bus taip reikšminga Europai, Amerikai, kaip sugebės gražiai sutarti su Lietuva, o ir su kitais Rytų kaimynais.

Kai vis dažniau lenkų žiniasklaidoje išgirdavau itin palankius Giedroyco žodžius apie mūsų šalį ir kaip jis gina ją nuo antilietuviškų pasisakymų, buvo sunku patikėti, jog šitaip ryžtingai mus užtaria žmogus, kuris kalba lenkiškai, laiko save lenku, o gyvena bendraudamas daugiausia su lenkų emigrantais.

Praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Jerzis Giedroycas drąsiai sakė: „Reikia nugalėti resentimentus bei tarpusavio nesutarimus, dėl istorinių įvykių susiklosčiusią neapykantą tarp lenkų ir ukrainiečių, lenkų ir lietuvių ir būtinai atsisakyti Lvovo ir Vilniaus, nors ir kaip tai nemalonu tiems, kurie ten gimė. Atsisakyti vardan pačios Lenkijos gerovės, vardan ateities. Nevalia reikšti pretenzijų Lietuvai, Ukrainai“.

Kai 1990 metų pavasarį Vilniuje buvo ruošiamas nepriklausomybės deklarasija, Giedroycas parašė laišką į Varšuvą tuomet labai įtakingam Piliečių parlamentiniam klubui. „Kreipiuosi į Seimo ir Senato deputatus, prašydamas padaryti viską, kad Lenkija viena pirmųjų pripažintų tą aktą. Broliams lietuviams ir lenkams Lietuvoje esame skolingi, privalom pripažinti jų šalies nepriklausomybę vardan mūsų pačių laisvės“, teigiama tame laiške. Tačiau Lenkija vis dėlto delso.

Jerzis Giedroycas ne kartą tvirtai ir aiškiai akcentavo: „Sugrįžimo į praeitį nėra ir negali būti. Mes turime susitaikyti su mintimi, jog kresai, ir Vilnius, Lvovas, nebe priklausys Lenkijai. Būtinai susitaikymas su lietuviais, ukrainiečiais, baltarusiais, nes be jo mūsų pačių egzistavimui ilgainiui iškiltų pavojus“.

Didžioji lenkų išeivijos Vakaruose dalis į tokias Jerzio Giedroyco nuostatas žiūrėjo kaip į Lenkijos interesų išdavystę. Kresiečiams bei jiems prijaučiantiems Vilniaus ir Lvovo atsisakymas reiškė jų svajonių, idealų išsižadėjimą. „Emigracinė visuomenė nesuvokė arba nenorėjo suvokti, kad siekis atgauti žemes „Rytų kresuose“ potencialius Lenkijos valstybės sąjungininkus pavers jos priešais. Žinant tokį ne tik išeivijos, bet ir dalies Lenkijos piliečių požiūrį, neįmanoma nesistebėti Giedroyco drąsa. Jam būdingas išties lietuviškas atkaklumas ir užsispyrimas – dorybės, kurių, deja, dažnai stinga lenkams, juk mes nemėgstam „plaukti prieš srovę“. Šiuo požiūriu J. Giedroycas – unikalus“, – rašė lenkų spauda.

Nors jaunystėje šis lenkų šviesuolis žavėjosi Józefo Piłsudskio idėjomis, vėliau ėmė labai kritiškai jas vertinti. Anot žinomos kaimyninės šalies publicistės Annos Strońska, Piłsudskio ir Giedroyco koncepcijų skirtumai – akivaizdūs. „Maršalo Piłsudskio idėja, nors netiesiogiai, bet su aiškiai juntama potekste visuomet buvo grindžiama Lietuvos sugrįžimu į Lenkijos sudėtį, žinoma, be aneksijų ir be konkrečios unijos, tačiau vis tikintis, jog kada nors Lietuva vėl bus bendroje valstybėje, kur užgis ir Vilniaus klausimas, o J. Giedroycas iš toli vengė tų lenko širdžiai mielų pojogailiškų vizijų. Jo politinė vizija buvo aiški: Lietuva – tai savarankiška valstybė, o ne Lenkijos „priedėlis“. Labai kritiškai jis vertino Lenkijos valdžios politiką Vilniaus krašto atžvilgiu“, – teigė Strońska.

Jerzis Giedroycas ne kartą yra pabrėžęs, kad be paliovos skleidžiant mintį, jog Lietuvos lenkai yra lietuvių diskriminuojami, jog jie ten antrarūšiai žmonės, neturi vienokių ar kitokių teisių, daroma žala ne tik geriems abiejų valstybių santykiams, bet ir patiems ten gyvenantiems lenkams. „Lietuviams nerimą kelia noras kurti „valstybę valstybėje“, ir tai suprantama“, – dažnai kartojo šis intelektualas. 1998 metais jis rašė: „Deja, sunku atsisakyti praeities. Patys esame to pavyzdys. Kalbant apie Lietuvą reikia neužmiršti jos kompleksų Lenkijos atžvilgiu. Lietuviai vis dar baiminasi, jog galime atimti iš jų Vilnių. Problemos išspręsti anaipol nepadeda akivaizdžiai antilietuvišką politiką vykdančios įvairios organizacijos, o kadangi jų veikla yra valdžios finansuojama ir palaikoma, natūralu, kad tai kelia lietuvių nepasitikėjimą“. Giedroycas piktinosi, kad dalis Vilniaus krašto lenkų vis dar gyvena laikinumo dvasia, o savąją Lietuvos pilietybę laiko netrukus išnyksiančiu nepatogumu. Dėl šio jų bruožo jis kaltino ir Lenkiją.

Garsių didikų palikuonis itin piktinosi kone visų Lenkijos visuomenės sluoksnių pasyvumu Lietuvos lenkų svaičiojimų atžvilgiu, o neretai net ir atvirai reiškiamu pritarimu toms tautiečių organizacijoms Lietuvoje, kurios siekia jeigu ne konflikto su lietuviais, tai bent atsiriboti nuo Lietuvos valstybės, – tvirtina Anna Strońska.

Jerzio Giedroyco buvę bendradarbiai prisimena taip pat jo požiūrį į praeitį, kad reikia būti atsakingiems ir už protėvių veiksmus, nes tai dalis tautos bei valstybės paveldo, kuriame būta ir teigiamų, ir neigiamų dalykų, ir didvyriškumo, ir niekšiško. Šis neeilinio intelekto žmogus laikėsi nuomonės, jog lenkai atsakingi už savo elgesį su žydais, lietuviais, ukrainiečiais, baltarusiais tiek prieškarį, tiek tarpukariu ir okupacijos bei socialistinės Lenkijos laikais, – rašo Krzysztofas Pomianas.

Įdomus faktas: Jerzis Giedroycas neslėpė nusivylimo Lenkija net ir po 1989 metų, kai ji jau buvo atkūrusi nepriklausomybę, kritiškai vertino bemaž viską, kas joje vyko. Jo nuomone, „lenkų visuomenė sulaukėjusi, karo ir ypač komunistinio režimo demoralizuota, o daugumas partijų ir veikėjų kelia tik nusivylimą“. Jis atsisakė net aukščiausių Lenkijos valdžios apdovanojimų. Na o Lietuvos garbės piliečio titulą ir Gedimino ordiną ši iškili asmenybė mielai priėmė.

Nors Giedroycas be paliovos keldavo aikštėn įvairias Lenkijos blogybes, be užuolankų smerkė tiek jos politikus, tiek visuomenę, vis dėlto akivaizdu, jog darė tai iš meilės šiai šaliai ir buvo didis jos patriotas. Bet patriotas be lašelio nacionalizmo, kaip teigia „Gazeta Wyborcza“ vyriausiasis redaktorius Adamas Michnikas. Šis buvęs vienas „Solidarność“ judėjimo lyderių Jerzį Giedroycą apibūdino taip: „Tas užsispyręs lietuvis buvo nuostabiausias XX amžiaus lenkas“.

Reikšmingiausiu Jerzio Giedroyco pasiekimu tiek Lenkijoje, tiek už jos ribų pripažįstamas žurnalas „Kultura“, kurį jis sukūrė, kurio įkvėpėju ir siela buvo iki paskutinio atodūsiu (mirė 2000-aisiais, sulaukęs 94 metų). Disponuodamas kukliomis lėšomis Giedroycas šį mėnraštį lenkų kalba leido Prancūzijoje daug dešimtmečių – nuo 1947 metų išėjo net 636 numeriai. Žurnalas tapo kovos su komunizmu simboliu, nesiliovė kritikavęs sovietizmo, žadino ir ugdė opoziciją socialistinėje Lenkijoje. Leidinio mintimis, idėjomis gyveno ne tik lenkų disidentai. Kaip pabrėžė Czesławas Miłoszas, „Kultura“ atliko nepaprastai reikšmingą vaidmenį Rytų Europos atgimimui. „J. Giedroyco ir jo „Kultura“ dėka lenkų psichikoje įvyko perversmas – ištisus

dešimtmečius žurnalas įrodinėjo, kol pagaliau supratome, kad rytuose Lenkija ribojasi ne su Rusija, bet su Lietuva, Ukraina, Baltarusija... Ir ne tik dabar, bet ir tada, sovietmečiu, kai tų valstybių nebuvo žemėlapyje“, – kalbėjo garsusis poetas.

Savaitraštis „Tygodnik Powszechny“ rašė: „Lenkija būtų nepalyginamai skurdesnė savo dvasia, kultūra, politika, jeigu lietuvių kunigaikštis nebūtų sukūręs savo žurnalo. Koks skurdus ir nykus būtų mūsų politinis mąstymas!“

Milžinišką vaidmenį „Kultura“ atliko, kai Lenkijos komunistinė valdžia įvedė šalyje karo padėtį. Jerzio Giedroyc'o dėka tada pogrindyje buvo platinama daugybė užsienyje išleistų vertingų kūrinių, 1982 metais jis įsteigė Lenkų nepriklausomos literatūros ir mokslo pagalbos fondą. Demokratinei lenkų opozicijai, o vėliau „Solidarność“ judėjimui jis kartu su bendražygiais padėdavo ir dvasiškai, ir materialiai. Nemažai yra globojęs, spausdinęs ir mūsų disidentų straipsnių. Jis, beje, po savo sparnu kadaise priglaudė ir Czesławą Miłoszą, kai šį lenkų išėivija smerkė ir keikė, taip pat Witoldą Gombrowiczį, kai jis buvo dar visai nežinomas, gerbė ir spausdino Tomą Venclovą.

Gaila, nedaugelis dar ir šiandien mūsų šalyje žino, kad „Kultura“ jau nuo pokario skleidė pasauliui informaciją apie sovietų okupuotą Lietuvą. Mėnraštis supažindindavo skaitytojus (jų turėjo daugelyje valstybių) su lietuvių disidentų veikla, pasakojo apie suėmimus ir represijas, apie psichiatrines ligonines, kur būdavo uždaromi komunistinio režimo priešininkai, apie kunigų bei inteligentijos persekiojimą už jų „klerikalizmą“, „nacionalizmą“, „komunistinės santvarkos griovimą“. 1947–1986 metais „Kultura“ ir kitas Giedroyc'o leistas žurnalas – „Zeszyty Historyczne“ išspausdino net 175 straipsnius, skirtus Lietuvai.

Nors šiuo metu žavėjimasis Jerzium Giedroyc'u, pagarba jam ir jo idėjoms yra gerokai išblėšę, o neretai ir piktos strėlės nutaikomos į šios unikalios asmenybės nuveiktus darbus, vis dėlto neabejojama, kad visuomenės pasaulėjautos formavimui jis turėjo ypatingą reikšmę. Reikia pripažinti, kad Giedroycas savo mąstymą ugdė Prancūzijoje, jam būdingas vakarietiškas demokratinis liberalizmas, ir iš tolo reikšti nuomonę, vertinti padėtį jam buvo kur kas lengviau. Tačiau neteisūs bandantieji įrodinėti, jog jis negalėjo daryti įtakos Lenkijos politikai, nes niekada nebuvo šalies valdžioje. Vienas žymiausių lenkų istorikų prof. Jerzis Kloczkowski pabrėžia: „J. Giedroycas neužėmė jokių valdžios postų, bet darė didžiulį poveikį Lenkijai ir net viso regiono istorijai“.

„Lenkijos sąžine“ anuomet vadintas Jerzis Giedroycas buvo įsitikinęs, kad nėra didesnio turto už savą nepriklausomą valstybę, tad būtina ją saugoti visomis išgalėmis, o jai ir tautai svarbiausios vertybės – demokratija bei tolerancija. Šiuos žodžius kunigaikštis pakartojo kelis sykius, kai kalbėjau su juo nuvykusi į Maisons-Laffitte prieš šešiolika metų. Duodamas man pirmąjį savo interviu mūsų spaudai, jis, be kita ko, pasakė: „Didžiuojuosi, kad mano giminė kilusi iš Žemaitijos. Gaila, lietuviškai nemoku, bet jaučiuosi ir lietuvis, o Lietuva mano širdžiai be galo brangi. Linkiu jai visokeriopos sėkmės“.

